

X

Transactiekosten in theorie en praktijk. De kosten van het Handelsregister in de twintigste eeuw

FERRY DE GOEY EN HANS SIMONS

1. Inleiding

In haar artikel betreffende ‘de oogst aan bedrijfshistorische publicaties in Nederland in de laatste vijftien jaar’ constateert Keetie Sluyterman dat theorieën alleen worden gebruikt ‘...als referentiekader, om de gedachten te ordenen en interessante samenhangen op het spoor te komen’.¹ Theorieën worden echter zelden getoetst aan de historische werkelijkheid.² Dat laatste is nu precies de bedoeling van onze bijdrage. De bijdrage heeft noodgedwongen een verkennend, om niet te zeggen experimenteel, karakter gekregen. Getracht wordt om transactiekosten te meten. We doen dat aan de hand van het Handelsregister.

Het Handelsregister is in 1918 ingesteld. Enkele uitzonderingen daargelaten, dienen in principe alle bedrijven zich te laten inschrijven in het register, waardoor een bijna volledig overzicht bestaat van het bedrijfsleven in Nederland. De keuze voor het Handelsregister als bron om transactiekosten te meten heeft te maken met onze definitie van transactiekosten (zie verderop). Deze bron heeft verder verschillende praktische voordelen. Het register biedt uniforme informatie aan (die grosso modo weinig is veranderd in de twintigste eeuw), dekt het gehele land en is beschikbaar voor alle bedrijven. De informatie is redelijk betrouwbaar en in hoge mate geïnstitutionaliseerd. In de loop van de tijd is het steeds gebruikelijker ge-

1 Keetie E. Sluyterman, ‘Nederlandse bedrijfsgeschiedenis, de oogst van vijftien jaar’, *NEHA-Jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis* 62 (Amsterdam, 1999) 383.

2 De klachten over een gebrek aan ‘theorie’ in de bedrijfsgeschiedenis zijn ouder. Zie bijvoorbeeld de bekende publicaties van Johan de Vries uit 1974 en 1978. Aan theorieën zelf is overigens zeker geen gebrek. Zie hiervoor verder Ferry de Goey, ‘Ondernemersgeschiedenis in Amerika, Nederland en België (1940-1995). Trends in vraagstellingen, onderzoeksmethoden en thema’s: een overzicht’, *NEHA-Jaarboek* 95 (1996) 21-66.

worden om bijvoorbeeld een uittreksel mee te sturen of wordt het gevraagd door bijvoorbeeld banken in verband met de tekenbevoegdheid en juridische aansprakelijkheid voor het ondernemershandelen. Bovendien is het mogelijk om een tijdreeks op te stellen waarmee kan worden nagegaan of de kosten zijn gedaald of gestegen. Het gebruik van individuele bedrijfsarchieven heeft al deze voordelen niet. Het is bovendien nog maar de vraag of men in de archieven transactiekosten kan vinden. Het is, zoals nog zal blijken, namelijk buitengewoon moeilijk om transactiekosten te onderscheiden van gewone productiekosten.

Op het eerste gezicht lijkt het meten van transactiekosten een relatief simpele opgave. In de praktijk blijkt dat evenwel verre van eenvoudig. Dat heeft wetenschappers er niet van weerhouden om de theorie veelvuldig te gebruiken, noch om uitspraken te doen over dalende of stijgende transactiekosten. Bijna steeds ontbreekt in deze gevallen een empirische onderbouwing. Dat roept de fundamentele vraag op of de transactiekostentheorie wel bruikbaar is.

We kunnen transactiekosten in eerste instantie definiëren als: ‘the costs of doing business’ (vrij naar Douglas North).³ Lance Davis noemt vier onderzoeksgebieden waarbij transactiekosten voor bedrijven een rol spelen: ‘obtaining information’, ‘monitoring behavior’, ‘recompensing middlemen’ en ‘enforcing contracts’.⁴ De Nederlandse econoom M.P.H. de Vor ziet als belangrijke onderzoeksgebieden: ‘agency’ kosten, meetkosten, informatiekosten en kosten inzake bescherming van eigendomsrechten.⁵ Volgens Carl Dahlman zijn transactiekosten in wezen te beschouwen als informatiekosten.⁶ Wij sluiten ons bij zijn visie aan. Het controleren van agenten, het toezien op het naleven van contracten en het beschermen van eigendomsrechten, zijn indien men door blijft redeneren te herleiden tot het kunnen beschikken over de juiste informatie en kennis. Volgens Dahlman en andere auteurs neemt de informatiebehoefte geleidelijk af door leerprocessen, waardoor de kosten dalen. We zullen nagaan of dit aan de hand van het Handelsregister kan worden aangetoond.

Onze vraagstelling bevat drie elementen. Is het mogelijk om transactiekosten te meten? Toont onze casus aan dat de transactiekosten in de loop van de tijd inderdaad zijn gedaald, zoals de theorie voorspelt? Hoe bruikbaar is transactiekostentheorie voor economisch historici en bedrijfshistorici? De opzet van het artikel is als volgt. In de eerste paragraaf zal de theorie zelf worden besproken. De tweede

3 Douglass C. North, *Structure and change in economic history* (New York/London, 1981).

4 Lance E. Davis, ‘Comment’, in Stanley L. Engerman and Robert E. Gallman (eds.), *Long-term factors in American economic growth* (Chicago/London, 1986) 149-162.

5 M.P.H. de Vor, ‘Meting van transactiekosten in de Nederlandse economie’, *Maand-schrift Economie* 58 : 3 (1994) 166-177. (De Nederlandse Bank - Overdrukkenreeks, 1994).

6 Dahlman geciteerd in Richard N. Langlois and Paul L. Robertson, *Firms, markets and economic change. A dynamic theory of business institutions* (London, 1995) 29.

paragraaf bestaat uit een operationalisering ten behoeve van ons feitelijke onderzoek. In de derde paragraaf wordt het ontstaan, het doel en de werkwijze van het Handelsregister besproken. In de vierde paragraaf komen de historische kosten van het raadplegen van het register aan de orde. De conclusie bevat ons antwoord op de gestelde vragen.

2. Transactiekosten: de theorie

In deze paragraaf zal kort de theorie worden behandeld. Tevens wordt ingegaan op het reeds bestaande empirisch onderzoek naar transactiekosten. Op basis hiervan wordt nagegaan welke specifieke problemen er zijn met het meten van transactiekosten. De literatuur over transactiekosten is op zijn zachtst gezegd niet gemakkelijk toegankelijk voor historici. Er wordt veel jargon gebruikt. Het is hier niet de bedoeling, en trouwens ook niet noodzakelijk, om een uitputtend overzicht te geven van alle publicaties over transactiekosten. Hiervoor kan worden verwezen naar bestaande artikelen en boeken.⁷

De theoretische uitgangspunten: Coase en Williamson c.s.

De basis voor de transactiekostentheorie werd in de jaren dertig gelegd door Ronald H. Coase met zijn artikel over 'The Nature of the Firm'.⁸ Volgens Douglass C. North veroorzaakte Coase met zijn ideeën een 'revolution in economics'.⁹ Coase stelde de ogenschijnlijk eenvoudige vraag: waarom bestaan bedrijven eigenlijk? Waarom verlopen niet *alle* transacties via de markt: het mechanisme van vraag en aanbod? Zijn antwoord was dat er kosten verbonden zijn aan het gebruik van de markt. Deze kosten hebben ondermeer te maken met het zoeken en vergelijken van prijzen, het sluiten van contracten en het controleren van de naleving van contracten. De kosten hebben vooral te maken met de hoeveelheid tijd die nodig is voor transacties. En tijd is geld. Coase noemde deze kosten 'marketingkosten': de kos-

7 Claude Menard (ed.), *Institutions, contracts and organizations. Perspectives from new institutional economics* (Cheltenham, 2000); Claude Menard (ed.), *Transaction cost economics. Recent developments* (Cheltenham, 1997); Christos Pitelis (ed.), *Transaction costs, markets and hierarchies* (Oxford, 1993).

8 R.H. Coase, 'The nature of the firm', in Oliver E. Williamson and Scott E. Maten (eds.), *The economics of transaction costs* (Cheltenham/Northampton, 1999, herdruk) 2-23. Oorspronkelijk gepubliceerd in *Economica*, 4 (November 1937) 386-405. Zie voor een bespreking van de invloed van de ideeën van Coase: Claude Menard, 'Ronald H. Coase and the emergence of a new approach to economics', in Claude Menard (ed.), *Institutions, contracts and organizations. Perspectives from new institutional economics* (Cheltenham, 2000) 54-59. Het idee transacties als uitgangspunt te nemen zou voor het eerst zijn geformuleerd door John R. Commons. Zie: Michael Rowlinson, *Organizations and institutions. Perspectives in economics and sociology* (Basingstoke, 1997) 24-27.

ten van het gebruik van het prijsmechanisme. Hij constateerde dat de kosten voor ondernemers lager worden door het aangaan van langetermijncontracten, bijvoorbeeld bij het inkopen van grondstoffen, energie, arbeid of het verkopen van eindproducten. De relaties die hieruit volgen noemt Coase 'een onderneming'. Coase: 'Within a firm, these market transactions are eliminated and in place of the complicated market structure with exchange transactions is substituted the entrepreneur-co-ordinator, who directs production'.¹⁰ Aan het sluiten van dergelijke langetermijncontracten zitten natuurlijk ook kosten. 'It is true that contracts are not eliminated when there is a firm but they are greatly reduced', aldus Coase.¹¹ Zolang deze kosten echter lager zijn dan die bij het gebruik van de markt, zal een onderneming de transacties uitvoeren. Voor Coase was dat het antwoord op zijn vraag waarom bedrijven bestaan. Bedrijven werken in sommige gevallen efficiënter dan de markt. Coase onderscheidt in zijn artikel twee mechanismen: de markt of de onderneming. De essentie van de onderneming is volgens Coase de coördinatiefunctie.

Het duurde ruim dertig jaar voordat de ideeën van Coase verder ontwikkeld werden. Publicaties van de jaren zestig en zeventig over multinationale ondernemingen maakten gebruik van zijn ideeën, soms zonder dat de auteurs zich hiervan bewust waren. De term 'transactiekosten' werd waarschijnlijk voor het eerst gebruikt in een publicatie van de Amerikaanse econoom Kenneth Arrow uit 1970. Arrow definieerde transactiekosten als 'the costs of running the economic system'. Sindsdien is deze term geaccepteerd als centraal begrip in de transactiekostentheorie.¹² Het economisch georiënteerde onderzoek kan grofweg worden verdeeld in drie benaderingen: markten en hiërarchieën; de nieuwe institutionele economie en het onderzoek naar multinationals.¹³ We beperken ons hier tot het werk van Williamson, louter om een indruk te krijgen van de wijze van redeneren in 'transaction costs economics'.¹⁴

Oliver E. Williamson populariseerde de transactiekostentheorie. Hij introduceerde concepten als: 'bounded rationality', opportunisme en 'asset specificity'. Deze factoren veroorzaken hogere transactiekosten, waardoor het marktmechanisme minder efficiënt is dan de onderneming. Williamson vervangt 'de onderneming' in

9 Douglas C. North, 'A revolution in economics', in Claude Menard (ed.), *Institutions, contracts and organizations. Perspectives from new institutional economics* (Cheltenham, 2000) 37-42.

10 Coase, 'The nature of the firm', 338.

11 Coase, 'The nature of the firm', 390-391.

12 C. Pitelis, 'Transaction costs, markets and hierarchies: the issues', in C. Pitelis (ed.), *Transaction costs, markets and hierarchies* (Oxford, 1993) 9.

13 Rowlinson, *Organizations and institutions*, 26.

14 Zie O.E. Williamson, *Market and hierarchies* (New York, 1975) en O.E. Williamson, *The economic institutions of capitalism. Firms, markets, relational contracting* (New York, 1985).

zijn werken overigens door het wat abstractere begrip 'hierarchy' (organisatie). Het eerste begrip, 'bounded rationality', verwijst naar de beperkte mogelijkheden van individuen om informatie te verzamelen en te verwerken. Volledig rationeel handelen is daarom uitgesloten. Opportunisme van mensen leidt tot het zoeken naar mogelijkheden om zichzelf te bevoordelen ten koste van de ander, onder andere door vals te spelen (bijvoorbeeld het plegen van contractbreuk). Het laatste begrip, 'asset specificity', houdt verband met de investeringen van 'agents' in specifieke goederen of kwaliteiten, waarmee hoge kosten ('sunk costs') zijn gemoeid (bijvoorbeeld het in voorraad houden van bepaalde grondstoffen voor specifieke afnemers). Dit maakt het moeilijk voor hen om bestaande langetermijncontracten zomaar op te zeggen. Zij proberen daarom de meest gunstige condities te krijgen, hetgeen leidt tot langdurige onderhandelingen.¹⁵ Door het gebruik van deze begrippen ondervangt Williamson veel bezwaren tegen het in de economische wetenschappen gebruikte model van 'economic man'. 'Economic man' wordt er wat menselijker en realistischer door. De wereld van het bedrijfsleven is er niet een van volledig rationeel handelende ondernemers en volledige mededinging. Williamson heeft zijn theorie toegepast op allerlei onderwerpen: arbeidsrelaties, verticale integratie van bedrijven, diversificatie, conglomeraatvorming en multinationals.

Er is ook veel kritiek geformuleerd op de ideeën van Williamson.¹⁶ Geoffrey M. Hodgson constateert bijvoorbeeld dat Williamson de term transactiekosten nergens heeft gedefinieerd. Verder dan het opsommen van relevante variabelen is hij nog niet gekomen. Hierdoor is het idee van transactiekosten geworden tot een '...catch-all phrase for unspecified interferences with the price mechanism' (Carl Dahlman). Stanley Fischer vindt mede daarom dat de theorie terecht een slechte naam heeft gekregen, of zoals een ander het formuleerde: '...if you can't explain it, it must be transaction costs'.¹⁷ De transactiekostentheorie is ook gebruikt in andere (sub)disciplines. De populariteit van deze theorie beperkt zich niet tot de economische wetenschappen. Christos Pitelis noemt nog andere (sub)disciplines waar de theorie wordt gebruikt: arbeidsverhoudingen, economische geschiedenis, organisatiewetenschappen, sociologie en rechten.

15 Williamson onderscheidt vier soorten 'asset specificity': 'site specificity', 'physical asset specificity', 'human asset specificity' en 'dedicated assets'.

16 Zie bijvoorbeeld T. Eggertsson, *Economic behaviour and institutions* (Cambridge, 1991); G. Hodgson, *Economics and institutions: a manifesto for modern institutional economics* (Cambridge, 1988); C. Pitelis and R. Sugden (eds.), *The nature of the transnational firm* (London, 1991).

17 Citaten in Geoffrey M. Hodgson, 'Transaction costs and the evolution of the firm', in C. Pitelis (ed.), *Transaction costs, markets and hierarchies* (Oxford, 1993) 77-101; Rowlinson, *Organizations and institutions*, 28.

Bestaand empirisch onderzoek naar transactiekosten

Hoe populair de theorie ook is, de problemen bij de empirische toetsing zijn zeer groot. Economen hebben op empirisch gebied nog het meeste gedaan, maar de resultaten zijn zeker niet eenduidig. Howard A. Shelanski en Peter G. Klein publiceerden in 1995 een overzicht van empirisch onderzoek naar transactiekosten. Zij onderscheiden drie categorieën van onderzoeken: kwalitatieve ‘case studies’, kwantitatieve ‘case studies’ en ‘cross-sectional econometric analyses’ (een vergelijking tussen verschillende sectoren). De grootste groep wordt gevormd door ‘case studies’, omdat de variabelen waarin men vooral geïnteresseerd is (zoals ‘asset specificity’) moeilijk te meten zijn bij multisectorstudies. Voorts constateren zij dat het onderzoek wordt gekenmerkt door het inconsistente gebruik van definities. Toch zijn zij van mening dat het bestaande onderzoek de theorie grotendeels ondersteunt en dat veel vooruitgang is geboekt in het meten van transactiekosten.¹⁸ Hun tamelijk optimistische conclusie staat in schril contrast met die van Douglass North. Volgens North is er namelijk ‘...a lack of empirical work on the subject; it is not sexy, and it is drudgery and hard work’. Voor het samenstellen van een boek over empirisch onderzoek was het buitengewoon moeilijk om voldoende auteurs te vinden. North: ‘The reason is that few has been done. We need many more to buttress what we are trying to do and to give us clues to understanding how good the theory is and where we have to improve’.¹⁹ Ook Alexandra en Lee Benham concluderen dat er nog weinig echt empirisch onderzoek is gedaan naar transactiekosten.²⁰ Een probleem met deze studies is dat het vooral gaat om momentopnames in plaats van tijdreeksen. Hoe zit het met de toepassing van transactiekostentheorie bij historici, en dan vooral economisch-historici en bedrijfshistorici?

Een blik in enkele recent verschenen publicaties leert dat de theorie zeker niet onbekend is. Jan de Vries en Ad van der Woude schrijven bijvoorbeeld: ‘Zoals de vooruitgang op het institutionele en organisatorische vlak de transactiekosten in de handel omlaag gebracht had (...)’. Elders verklaren ze de leidende rol van Amsterdam in de handel op de Oostzee en Noordzee, door het bestaan van ‘...een elastisch aanbod van scheepsruimte, lage transactiekosten en een efficiënt wer-

18 Howard A. Shelanski and Peter G. Klein, ‘Empirical research in transaction cost economics: a review and assessment’, *Journal of Law, Economics, and Organizations* 7: 2 (1995) 335-361.

19 Citaten uit Douglass C. North, ‘Understanding institutions’, in Claude Menard (ed.), *Institutions, contracts and organizations. Perspectives from new institutional economics* (Cheltenham, 2000) 7-11. Het boek waarnaar North verwijst is: Lee J. Alston, Thrainn Eggertsson and Douglass C. North (eds.), *Empirical studies in institutional change* (Cambridge, 1996).

20 Alexandra Benham and Lee Benham, ‘Measuring the costs of exchange’, in Claude Menard (ed.), *Institutions, contracts and organizations. Perspectives from new institutional economics* (Cheltenham, 2000) 367-376.

kende markt'.²¹ De Vries en Van der Woude zouden gelijk hebben indien alle schippers te Amsterdam dezelfde condities hanteren inzake: vervoerskosten, verzekeringskosten, afvaarten, routes, et cetera. Als dat niet het geval is, dan is de aanwezigheid van zeer veel schippers eerder een reden om te veronderstellen dat de transactiekosten hoger worden. Immers, met de uitbreiding zowel als de verdichting en intensivering van het handelsnetwerk en de toename van het aantal mogelijke contacten en transacties zal een handelaar dan langs veel meer schippers moeten gaan om informatie te verzamelen, die moeten analyseren en de condities voor een verzending moeten regelen met een schipper naar keuze. Hiermee is veel meer tijd en geld gemoeid.

S.R. Epstein constateert over de vroeg-moderne Europese economie: 'We can therefore say that the principal reason why investments in pre-modern agriculture were not more sustained and why productivity experienced frequent setbacks, was the high level of transaction costs in pre-modern societies due to political fragmentation, co-ordination failures, and upheaval and warfare. Centralization lowered domestic transaction costs, intensified economic competition between towns and strengthened urban hierarchies, weakened urban monopolies over the countryside, and stimulated labour mobility and technological diffusion'.²² Een empirisch bewijs voor deze conclusie zal men tevergeefs zoeken in zijn artikel.

Het werk van North zelf bevat talloze uitspraken over dalende transactiekosten, zonder een empirische onderbouwing.²³ 'The Netherlands and England pursued different paths to political/economic success, but in each case the external environment was conducive to the evolution of a belief structure that induced political and economic institutions that lowered transaction costs'.

In 1986 heeft hij samen met John Joseph Wallis wel een interessante poging gedaan transactiekosten in de Amerikaanse economie in de periode 1870 - 1970 te meten. Voor hun onderzoek hanteren zij een eigen definitie. Zij onderscheiden transformatiekosten en transactiekosten. Transformatiekosten zijn in wezen productiekosten. Bij transactiekosten gaat het om: '...costs associated with making

21 J. de Vries en A. van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam, 1995) 770.

22 S.R. Epstein, 'The late medieval crisis as an 'integration crisis'', in M. Prak (ed.), *Early modern capitalism. Economic and social change in Europe, 1400-1800* (London, 2001) 32 en 45.

23 Zie bijvoorbeeld Douglass C. North, 'Transaction costs through time', in Claude Menard (ed.), *Transaction cost economics. Recent developments* (Cheltenham, 1997) 149-161; Douglass C. North, 'Economic Performance Through Time', *American Economic Review* 84: 3 (1994) 359-368.

24 John Joseph Wallis and Douglass C. North, 'Measuring the transaction sector in the American economy, 1870-1970', in Stanley L. Engerman and Robert E. Gallman (eds.), *Long-term factors in American economic growth* (Chicago/London, 1986) 95-149. Zie ook het commentaar van Davis, 'Comment', 149-162.

exchanges, the costs of performing the transaction function'. Feitelijk onderzoeken Wallis en North in hun artikel de arbeidskosten van transactiefuncties: dat wil zeggen de dienstensector en een deel van het overheidsapparaat. Zij spreken van de 'transaction sector'.²⁴ Uit het onderzoek blijkt volgens de auteurs dat transactiekosten in de Amerikaanse economie niet zijn gedaald maar zijn gestegen van 25 procent in 1870 naar 50 procent van het Bruto Nationaal Product in 1970. Zij geven hiervoor drie verklaringen: groeiende specialisatie en arbeidsdeling, technologische veranderingen in productie en transport in samenhang met een toename van de grootte van bedrijven, en tenslotte de grotere rol van de overheid in de economie. De vraag is echter of zij door het gebruik van deze bepaalde definitie de transactiekosten hebben gemeten. Dezelfde vraag kan men stellen over het onderzoek van De Vor.

Op basis van de ideeën van Wallis en North heeft De Vor de transactiekosten in de Nederlandse economie gemeten.²⁵ Het onderzoek beperkt zich tot de periode 1947-1990. Zijn conclusie is dat ook in Nederland de transactiekosten (beter: de arbeidskosten van de transactiesector) zijn gestegen van 30 tot 40 procent in 1947 naar 50 tot 52 procent van het Bruto Nationaal Product in 1990. Naast de door Wallis en North genoemde factoren ter verklaring van deze stijging, wijst De Vor ook nog op het toenemende onpersoonlijke karakter van actoren in de economie, als gevolg van de voortgaande specialisatie. Dit werkt opportunistisch gedrag in de hand. Een en ander wordt tegengegaan door het afsluiten van verzekeringen en het verder specificeren van bepalingen in contracten. Dit alles kost volgens De Vor meer tijd, waardoor de transactiekosten stijgen.

In de bedrijfsgeschiedenis wordt transactiekostentheorie vooral gebruikt bij het onderzoek naar 'big business' en de ontwikkeling van multinationale ondernemingen. De term wordt vaak vervangen door het begrip internalisering.²⁶ Het oordeel over het belang en bruikbaarheid van de transactiekostentheorie is gemengd. 'It is clear that the transaction costs theorem is extremely difficult to test empirically, particularly in a historical context', aldus C.J. Schmitz.²⁷ Hij vraagt zich met D.C. Coleman af of de theorie niet gewoon een nieuwe 'empty box' is uit de economische wetenschappen.²⁸ Ook William Lazonick is kritisch over de bruikbaarheid van de theorie, die hij ahistorisch en methodologisch statisch noemt.²⁹ John F.

25 De Vor, 'Meting van transactiekosten', 166-177. De Vor schreef zijn proefschrift bij Douglass North in 1992.

26 Zie bijvoorbeeld Geoffrey Jones, *The evolution of international business. An introduction* (London, 1996).

27 C.J. Schmitz, *The growth of big business in the United States and Western Europe, 1850-1939*. (Cambridge, 1993) 68.

28 Schmitz, *Big business*, 81.

29 William Lazonick, *Business organization and the myth of the market economy* (Cambridge, 1993) 195. Zie ook zijn kritiek op Williamsons gebruik van de werken van Alfred D. Chandler (265-303).

Wilson is daarentegen voorzichtig optimistisch over de waarde van de theorie voor het ontwikkelen van evolutionaire modellen in de bedrijfsgeschiedenis.³⁰

Uit het bovenstaande (noodgedwongen onvolledige) overzicht blijkt dat de theorie behalve door economen, ook door historici wordt gebruikt, maar dat een empirische onderbouwing in hun onderzoek ontbreekt. Pogingen om historische transactiekosten te meten zijn buitengewoon schaars. De bestaande onderzoeken roepen nog tal van vragen op en de resultaten die er zijn laten geen duidelijke conclusie toe over dalende of stijgende transactiekosten. Het leren van bedrijven zou moeten leiden tot lagere kosten, maar als North, Wallis en De Vor gelijk hebben dan zijn de kosten eerder gestegen.

3. Operationalisering van transactiekosten

Methodologische problemen

Het meten van transactiekosten is om verschillende redenen problematisch te noemen. Op de eerste plaats is er geen consensus over een definitie van het begrip en zelfs niet van de meest elementaire begrippen. Tot nu toe is steeds gesproken 'de transactiekostentheorie' alsof er sprake is van één gemeenschappelijke theorie. In werkelijkheid bestaan er grote verschillen in opvattingen en toepassingen tussen de auteurs. De auteurs zijn het, volgens Douglass North, eigenlijk alleen maar eens over het belang van transactiekosten!³¹

Een tweede probleem is dat productiekosten en transactiekosten in de dagelijkse praktijk door elkaar heen lopen en moeilijk zijn te *onderscheiden*, laat staan te *scheiden*. Hierdoor wordt het haast ondoenlijk om een betrouwbare schatting te maken van de precieze omvang van de transactiekosten.³²

Een derde probleem is dat er eigenlijk altijd alternatieven bestaan voor ondernemers om informatie te verzamelen. Om een betrouwbare uitspraak te kunnen doen over het lager of hoger worden van transactiekosten moeten ook de kosten van alle alternatieven, de zogenaamde opportuniteitskosten, bekend zijn. Dit laatste is echter buitengewoon moeilijk. 'Ascertaining why a particular transaction is undertaken by an individual requires knowledge of the opportunity costs of alternatives.

30 John F. Wilson, *British business history 1720-1994* (Manchester, 1995) 16-18; Jones, *The evolution of international business*, 12.

31 Douglass C. North, *Institutions, institutional change and economic performance. Political economy of institutions and decisions* (New York, 1995) 27.

32 Rowlinson, *Organizations and institutions*, 29.

To understand the choices made, we may need to estimate the costs of transactions that did not actually occur', aldus Alexandra en Lee Benham.³³

Een vierde probleem is dat de theorie er van uitgaat dat elke transactie eenmalig is en dus steeds opnieuw (dezelfde) kosten oplevert. In werkelijkheid mag men er van uitgaan dat naarmate een transactie tussen twee of meer personen een meer routinematig karakter krijgt, de kosten ook lager zijn. Vertrouwen neemt dan de plaats in van controle (lees: informatie verzamelen). Deze dynamiek heeft echter nog geen plaats in de theorie aangezien men uitgaat van een statische situatie. Een oplossing is niet direct voorhanden. Hoe meet men ervaring en leerprocessen?

Ondanks deze aanzienlijke methodologische problemen zullen wij trachten de transactiekosten te meten. Daarvoor is het noodzakelijk om het verschijnsel van transacties en daarmee samenhangende informatiekosten te operationaliseren. Hierbij moet ook rekening worden gehouden met het bijzondere karakter van het goed 'informatie'.

Kenmerken van 'informatie'

Een markteconomie als de onze bestaat bij de gratie van wederzijds vertrouwen, zonder welke transacties niet zouden plaatsvinden. Deze handelsmoraal of -ethiek maakt het mogelijk dat twee ondernemers met elkaar zaken doen ook al kennen ze elkaar niet persoonlijk. In de moderne tijd wordt de handelsmoraal ondersteund door een uitgebreid rechtssysteem dat bescherming van bezit en eigendom garandeert. In de vroegmoderne tijd, toen het rechtstelsel nog niet op deze wijze bestond of functioneerde, en bovendien de communicatiemiddelen beperkt waren, zagen handelaren zich vaak gedwongen om met hun koopwaar mee te reizen en transacties te verrichten op de plaats van bestemming. Naarmate bescherming van bezit en eigendom gemeengoed werden, kon men agenten aanstellen die op commissiebasis werkten. Tegenwoordig verloopt de handel steeds meer via elektronische schermen of machines; persoonlijke relaties worden minder belangrijk en het economisch verkeer steeds onpersoonlijker. Deze ontwikkeling is zowel te danken aan het rechtstelsel, als aan het steeds goedkoper worden van telecommunicatie. Naarmate informatie goedkoper wordt, neemt het risico voor de ondernemer af en wordt het plegen van transacties bevorderd. Hoge informatiekosten belemmeren in deze zienswijze economische groei en ontwikkeling, lage informatiekosten doen juist het omgekeerde.

Zoals in de inleiding werd gezegd zullen we ons onderzoek naar het meten van transactiekosten beperken tot informatiekosten: de kosten van het verzamelen van informatie. Informatie moet worden onderscheiden van data en van kennis. Data zijn een verzameling ongestructureerde gegevens. Informatie is gestructureerde

33 Alexandra Benham and Lee Benham, 'Measuring the costs of exchange', in Claude Menard (ed.), *Institutions, contracts and organizations. Perspectives from new institutional economics* (Cheltenham, 2000) 367-376.

data: dat wil zeggen er is sprake van een zekere selectie en ordening in de presentatie van de gegevens. Kennis is informatie die is geanalyseerd en geleerd. Informatie heeft een prijs, omdat het verzamelen van data en ordenen tijd kost. Omdat het verzamelen van informatie een kostbare aangelegenheid is zal een ondernemer verschillende afwegingen maken, voordat een transactie feitelijk plaats vindt.³⁴ Bij die afwegingen komen ook bepaalde bijzondere eigenschappen van het economisch goed 'informatie' naar voren.

Een eerste afweging die een ondernemer maakt is die tussen de marktwaarde van de transactie, het daarmee verbonden risico in geval van mislukken en de kosten van het verzamelen van informatie om de transactie probleemloos mogelijk te laten verlopen. Te weinig informatie verzamelen verhoogt het risico, te veel informatie verzamelen is een verspilling van tijd en/of geld.

Een tweede afweging heeft te maken met de kans op hergebruik. Het is meestal duurder om informatie te verzamelen die slechts voor één doel en voor één keer te gebruiken is, dan om informatie te verzamelen die vaker en voor meerdere doelen te gebruiken is.

Een derde overweging heeft te maken met de 'houdbaarheid' van informatie. Informatie kan worden opgeslagen voor hergebruik, maar die informatie blijft niet oneindig bruikbaar. Sommige informatie is langer 'houdbaar' dan andere. Informatie over de financiële resultaten van een bedrijf is maar korte tijd actueel en betrouwbaar. Gegevens over personen en adressen is veel langer bruikbaar. Naarmate de verzamelde informatie meer duurzame elementen bevat, wordt het aantrekkelijk er in te investeren.

Een vierde afweging houdt verband met het verzamelen van verschillende soorten informatie. Informatie met een meer systematisch karakter is eenvoudiger en goedkoper te verzamelen, dan informatie met een onregelmatig karakter. Om een voorbeeld te geven: informatie over het adres van een onderneming is minder fluctuerend dan informatie over de omzetcijfers van een bedrijf. Zo is ook het verzamelen van bepaalde soorten informatie, met name 'tacit information' (bijvoorbeeld over het karakter, de persoonlijkheid of eerlijkheid van een ondernemer), moeilijker en dus kostbaarder, dan makkelijk waarneembare verschijnselen (bijvoorbeeld het uiterlijk van een winkel of de inrichting van een kantoor).

Een vijfde en laatste aspect heeft betrekking op de kwaliteit van de informatie. Informatie heeft altijd een kwalitatief en kwantitatief aspect. Meer informatie betekent niet automatisch ook betere informatie. Het verzamelen van zeer betrouwbare informatie kost meestal meer tijd dan oppervlakkige informatie. Naarmate

34 Het navolgende deel over informatie en informatiekosten is gebaseerd op: Mark Casson, *Information and organization. A new perspective on the theory of the firm* (Oxford, 1997); Mark Casson, 'Institutional economics and business history: A way forward?', *Business History* 39: 4 (1997) 151-176; John Seely Brown and Paul Duguid, *The Social Life of Information* (Boston, 2000).

het risico van een transactie voor een ondernemer groter is, zal hij eerder bereid zijn hoge informatiekosten te betalen en dus hogere eisen te stellen aan de kwaliteit van de informatie.

Al deze overwegingen spelen een rol als een ondernemer besluit een transactie aan te gaan. Voordat een transactie plaatsvindt zullen ondernemers een afweging maken tussen het risico dat ze lopen met de transactie en de informatiekosten die nodig zijn om de transactie probleemloos te laten verlopen. Ze zullen zich afvragen: welke informatie hebben we? Hoe betrouwbaar en actueel is die informatie? Is het nodig nieuwe informatie te verzamelen? Hoeveel tijd zal dit kosten? Hoeveel geld zal daarmee gemoeid zijn? Wegen de kosten op tegen de baten? Welk risico ben ik bereid te lopen? Bij deze afwegingen zal ongetwijfeld ook de ervaring (het leren) van de betreffende ondernemers een rol spelen. Een ondernemer die kort tevoren bijvoorbeeld is bedrogen, zal veel voorzichtiger zijn geworden en sneller bereid zijn te investeren in het verzamelen van informatie.

Een instelling als het Handelsregister is bij uitstek geschikt om informatie te verzamelen die voor alle ondernemers interessant is. Het gaat om basale, systematische en structurele informatie, met een redelijke mate van houdbaarheid en kans op hergebruik. Door het verplichtende karakter is de informatie die men heeft ook redelijk betrouwbaar en actueel. In de loop der jaren is de hoeveelheid dynamische gegevens die moeten worden vermeld weliswaar gegroeid (onder andere bedrijfsresultaten), maar deze gegevens moeten jaarlijks worden verstrekt. Dat maakt het Handelsregister voor ondernemers een belangrijke en makkelijke informatiebron.

Operationalisering

In onze berekeningen zijn we steeds uitgegaan van twee ondernemers die voor het eerst met elkaar zakendoen. Bovendien hebben we aangenomen dat men steeds weer opnieuw informatie zal verzamelen. Met andere woorden, wij hebben geen rekening gehouden met mogelijke leereffecten, hergebruik of een toenemende bereidheid om risico's te nemen. De reden is dat wij geen manier hebben kunnen bedenken om met deze effecten rekening te houden. Een oplossing zou kunnen zijn om het per ondernemer te bekijken, maar dat laat generalisaties niet direct toe. De variëteit aan bedrijven (soort, grootte, juridische structuur, marktomgeving, enzovoort) is dermate groot dat de berekeningen onduidelijk zouden worden. Wij redeneren steeds vanuit onze bron die, zoals in de inleiding werd geschreven, evidente voordelen heeft voor de reconstructie van historische kosten over langere termijn. Onze berekeningen zeggen ook niets over alternatieven, zoals informatie van informatiebureaus. We gaan er van uit dat deze kosten eerder hoger dan lager zullen zijn geweest dan het Handelsregister. De reden is dat deze bureaus niet alleen zelf ook het register zullen raadplegen (hetgeen inderdaad het geval is, zoals verderop zal blijken), maar voorts hun 'overhead' doorberekenen aan de on-

dernemer. In veel, zo niet de meeste gevallen, zal dan het zelf raadplegen van het Handelsregister goedkoper zijn.

Informatie kan op verschillende manieren worden verzameld, met elk een eigen kostprijs. Wij maken een onderscheid tussen: ofwel zelf verzamelen of iemand anders inschakelen. In het eerste geval kan men ook denken aan het inschakelen van het sociale en regionale netwerk. In het tweede geval kan men denken aan een gespecialiseerd bedrijfsinformatiebureau. Het inschakelen van een buitenstaander heeft als voordeel dat men een duidelijk inzicht krijgt in de kosten: er komt een rekening. Een nadeel is dat men niet altijd weet in hoeverre de geleverde informatie wel betrouwbaar en bruikbaar is. Bij deze afweging spelen natuurlijk ook de opportunitetskosten weer een rol. Het zelf verzamelen van informatie heeft als voordeel dat men ook zelf kan bepalen wanneer men stopt: wegen de meerkosten van extra gegevens nog op tegen de verwachte vermindering van het risico? Bovendien geeft het zelf vergaren van informatie - de illusie? - dat men meer inzicht heeft in de kwaliteit. Een nadeel is dat het meestal moet gebeuren tussen alle andere werkzaamheden door. Daarom is de feitelijke tijdsbesteding en dus de kostenpost moeilijk in te schatten voor een ondernemer.

Het ontbreken van een duidelijk inzicht in prijs en kwaliteit van bepaalde werkzaamheden heeft ertoe geleid dat er instituties zijn ontwikkeld die de kosten beter zichtbaar maken. In hun artikel uit 1986 stellen Wallis en North namelijk dat de door hen waargenomen groei van de 'transactiesector' in Amerika tussen 1870 en 1970 deels het gevolg is van het zichtbaar maken van voorheen onzichtbare transacties: '... a shift from nonmarket (and therefore nonobserved) transaction costs to the market (...)'.³⁵ Sommige transacties, zo stellen zij, zijn buitengewoon moeilijk te meten voor het management. Voor een deel komt dit omdat het lang niet altijd mogelijk is precies te bepalen welke handelingen in de categorie transactie of transformatie (lees: productie) vallen.³⁶ Een ondernemer is vaak zowel informatieverzamelaar, regelaar, beslisser, verkoper als arbeider. Hij doet dergelijke handelingen door en naast elkaar, zonder zich daarvan bewust te zijn. Het is dan achteraf zeer moeilijk om te bepalen welk deel van die handelingen en de kosten onder transacties vallen.

Het is vooral in kleine en middelgrote ondernemingen een probleem om transactie- en transformatiekosten van elkaar te scheiden of zelfs te onderscheiden. Dergelijke bedrijven beschikken niet over specialisten voor bijvoorbeeld: de financiële administratie, marketing, juridische zaken, personeelsbeleid, enzovoort. Op grond hiervan kan worden verwacht dat het vooral de kleine en middelgrote ondernemingen zijn waar veel van dergelijke onzichtbare transactiekosten zitten. Zij hebben er dus met name belang bij om deze zichtbaar te maken. Men zou er daarom vanuit mogen gaan dat het ook vooral de kleinere ondernemers zijn geweest

35 Wallis and North, 'Measuring the transaction sector', 122.

36 Zie Davis, 'Comment', 155.

die hebben aangedrongen op het instellen van een Handelsregister en daarvan ook het meeste gebruik hebben gemaakt.

Bij het zichtbaar, en daarmee ook meetbaar, maken van transactiekosten komt er een prijs aan te hangen, die zal worden meegenomen in de besluitvorming. Op basis van de afweging tussen informatiekosten en informatieinhoud zullen ondernemers besluiten om bepaalde transacties wel of niet te laten doorgaan. Ze kunnen vervolgens zoeken naar mogelijkheden om de kosten te verlagen. Ondernemers kunnen transactiekosten dus zichtbaar maken door het ontwikkelen van nieuwe instituties. Eén zo'n instituut is het Handelsregister. Het register behoort de efficiëntie van de markt te vergroten. In theorie biedt het Handelsregister de ondernemer een mogelijkheid op een goedkope manier relatief betrouwbare, systematische en actuele informatie te verzamelen. De prijs is bovendien van te voren bekend. Maar heeft het Handelsregister ertoe bijgedragen dat de transactiekosten zijn gedaald?

4. Het Handelsregister

In deze paragraaf zullen de ontstaansgeschiedenis en de ontwikkeling van het Handelsregister worden gezien vanuit het hierboven geschetste kader van onzekerheden en zoekkosten omtrent mogelijke transacties.³⁷ Het onderzoek beperkt zich tot de periode voorafgaand aan de inwerkingtreding van de Wet op de Kamers van Koophandel en Fabrieken 1997, aangezien toen een aantal nieuwe beginselen werden ingevoerd met betrekking tot het gebruik van het Handelsregister en de daaraan gekoppelde kostenstructuur. Bovendien is het papieren dossier in de loop van de jaren negentig langzaam maar zeker vervangen door een systeem van elektronische en geautomatiseerde gegevensopslag. Aangezien het gebruik en de implicaties hiervan nog niet voldoende duidelijk zijn, is besloten de daarbij behorende kostenstructuur vooralsnog buiten ons onderzoek te laten.³⁸

Ontstaan van het register

De geschiedenis van de handelsregisters gaat terug tot de middeleeuwen. Naar verluidt beschikte Florence al in 1225 over een dergelijke boekstaving van handelslieden en handelsondernemingen.³⁹ Ook een aantal andere landen kende een vergelijkbaar instituut. De meeste Europese landen kregen echter pas in de loop

37 J.P. van der Ent en D.J.C. Smant, *Credit rating en kapitaalmarkt. Feiten, verklaringen en ontwikkeling van rating in Europa* (Groningen, 1994) 40-41.

38 V.A.E.M. Meijers, *Handboek handelsregister* (Deventer 1998) 63; Handelingen Tweede Kamer 1994-1995, 23970, nr 3, 1.

39 Bulletin de la Chambre de Commerce de Paris (Parijs 27 Januari 1917) 4.

van de negentiende eeuw een van hogerhand wettelijk ingesteld handelsregister.⁴⁰ De basis voor het hedendaagse Handelsregister moet evenwel worden gezocht in het Duitse keizerrijk en Zwitserland. Het Duitse wetboek van koophandel van 1897 maakte een einde aan het vrijblijvende karakter van de eveneens tot de middeleeuwen teruggaande voorlopers, en bepaalde dat de rechtbanken voortaan het Handelsregister zouden beheren. De Zwitserse federatie was de Duitsers hierin zelfs al in 1881 voorafgegaan.⁴¹

In Nederland kwam de inventarisatie van het bedrijfsleven relatief laat op gang. De staatscommissie die zich bezighield met het ontwerpen van de Wet op de Vennootschappen, opperde in 1879 dat het nuttig kon zijn een Handelsregister in te stellen.⁴² Pas vijftien jaar later kwam dit onderwerp wederom ter sprake. In de Memorie van Toelichting voor het ontwerp Handelsregister verklaarde minister W. van der Kaay (1831-1918), dat het niet te ontkennen viel ‘...dat reeds sedert geruimen tijd behoefte bestaat aan zoodanig register en dat die behoefte naarmate het maatschappelijk verkeer toeneemt, zich meer doet gevoelen’.⁴³ Het initiatief kon zich verheugen in de steun van verschillende Kamers van Koophandel.⁴⁴ In beide gevallen ging het initiatief als een nachtkaaers uit. Pas in de aanloop naar de reorganisatie van de Kamers van Koophandel en Fabrieken kwam het onderwerp weer ter tafel.

De omstandigheden tijdens de Eerste Wereldoorlog hadden eens te meer laten zien dat de ‘bonafide handel ten zeerste het slachtoffer is van den oneerlijken handel’ en dat de ‘slechte uitwassen den Nederlandschen handel in een minder goed daglicht hebben gesteld’.⁴⁵ Vanaf dat moment raakte de totstandkoming van het Handelsregister in een stroomversnelling. In juni 1918 verscheen de uiteindelijke Handelsregisterwet in het Staatsblad.⁴⁶

Bij de argumentatie voor de invoering kan onderscheid gemaakt worden in twee invalshoeken. Enerzijds had men de grote groep participanten in het economisch leven, die op ondernemingsniveau informatie wensten te verkrijgen over zakelijke

40 Idem, 13-16.

41 Idem, 16-17.

42 R.J.Q. Klomp, *Opkomst en ondergang van het handelsrecht. Over de aard en positie van het handelsrecht – in het bijzonder in verhouding tot het burgerlijk recht – in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw* (Nijmegen, 1998) 137-139.

43 Gemeente Archief Rotterdam (GAR), 72.01, Archief Kamer van Koophandel (KvK) Rotterdam, inv.nr 144/3 E. C. Frikkers, ‘Is de invoering van een Handelsregister voor den Handel en de Industrie in Nederland gewenscht, zoo ja, hoe kan dit worden ingericht om aan het doel te beantwoorden, nl. de Bonafide Handel te steunen?’.

44 J.J. Swens, *Gedenkboek samengesteld ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan der Kamer. Overzicht van de werkzaamheden over tijdvak 1852-1952* (Haarlem, 1952).

45 GAR, KvK-R, 144/3, KvK Meppel aan de Nederlandse KvK’s, d.d. 6 januari 1917.

46 Handelsregisterwet 1918 (Staatsblad. 26 juni 1918, # 493).

relaties. De Amsterdamse advocaat Frikkers verklaarde: 'Het is een gebiedende eisch voor Handel en Industrie, om spoedig en met zoo groot mogelijke zekerheid te weten, wie degene is met wien een of andere handelstransactie afgesloten zal worden. De bestaande hulpmiddelen zijn niet voldoende'.⁴⁷ Men had behoefte aan een snel en gemakkelijk te raadplegen register dat betrouwbare en actuele informatie bevatte over het bedrijfsleven.

Wijdverspreid was voorts de vrees dat de Nederlandse economie zou worden overspoeld door buitenlandse ondernemers. Volgens de oud consul-generaal van Roemenië te Rotterdam, C.G. Rommenhöller, waren er reeds flink wat mensen naar Nederland gekomen die zich voor 'kooplui' uitgaven, maar dit van huis uit niet waren. 'Deze lieden, die veraf staan van den rustigen traditioneelen vaderlandschen koopman hebben slechts één doel voor oogen: in korte tijd rijk te worden'.⁴⁸ Maar dit waren nog maar de verkenners! Straks zouden nog veel meer handelaren komen die de Nederlandse handelsmoraal omlaag brachten. 'Een woelig zakenleven zal zich ontplooien, dat niet gegroeid is uit de beproefde methodes van den Hollandschen handel'.⁴⁹

De vraag naar actuele, betrouwbare informatie over zakelijke relaties was steeds groter geworden. Enerzijds was dit een gevolg van de groeiende economie, waardoor het aantal spelers en transacties toenam en het economische leven aldus minder persoonlijk en overzichtelijk werd. Anderzijds waren er beleidsmatige overwegingen, die in het bijzonder de overheid tot voordeel zouden strekken.

Een indicatie voor de groeiende informatiebehoefte was de opkomst in de loop van de negentiende eeuw van de zogenaamde *informatie-bureaux*. Deze bedrijven kwamen ook ter sprake op de landelijke Kamervergadering in 1917. Frikkers gebruikte de bureaus om het nut van een Handelsregister te illustreren. 'Voor de inhoud hunner informaties, welke immers voor een groot gedeelte inlichtingen betreft, die men eigenlijk uit een Handelsregister behoorde te kunnen verkrijgen' liet zien dat een publieke databank een belangrijke rol kon vervullen.⁵⁰

De informatie- en recherchebureaus zagen in de oprichting evenwel niet zozeer een bedreiging. Sterker nog, uit deze beroepsgroep steeg zelfs de roep om een dergelijk goed toegankelijk publiek Handelsregister op. In 1905 richtte het Handelsinformatiebureau 'Mutua Confidentia' Wijs Muller & Co. met vestigingen te Amsterdam en Rotterdam zich tot een drietal ministeries. Directe aanleiding wa-

47 GAR, 72.01, Archief KvK Rotterdam, inv.nr 144/3 E. Frikkers, 'Invoering Handelsregister'.

48 C.G. Rommenhöller, *Economische vragen des tijds. Een Nederlandsch Handelsregister* (Rotterdam, 1918) 7.

49 Rommenhöller, *Economische vragen*, 7.

50 GAR, 72.01, Archief KvK Rotterdam, inv.nr 144/3 E. Frikkers, 'Invoering Handelsregister'.

ren de hoge kosten die dit soort bureaus kwijt waren aan leges bij het inzien van gemeentelijke Bevolkingsregisters en de door de arrondissementsrechtbanken beheerde registers met betrekking tot huwelijkscontracten, faillietverklaringen en hypotheeken.⁵¹

Directeur Wubbe van 'Mutua Confidentia' wees op een tweede reden voor de inschakeling van informatiebureaus, naast het toenemend aantal spelers en transacties. Deze lag in de aard van de financiering van veel transacties, namelijk '...dat het handelsverkeer zich meer en meer op den grondslag van wederzijdsch crediet beweegt, zoodat ook veel meer dan in vroegere tijden voor den koopman onmisbaar is, eene zoo juist mogelijke kennis van de betrouwbaarheid en de ge goedheid zijner relaties'.⁵² Inzage en eventuele afschriften van meerdere stukken deden de onderzoekskosten van het recherchewerk flink oplopen terwijl ze slechts geringe kosten voor hun klanten in rekening konden brengen, '...daar de handel slechts een kleine uitgave voor zulke inlichtingen over heeft'.⁵³ De adressant stelde daarom voor de bestaande registers publiek toegankelijk te maken voor de erkende informatiebureaus, een kwaliteitskeurmerk dat bijvoorbeeld door de regering of de Kamers van Koophandel kon worden bewaakt.

De beleidsmatige overwegingen hielden verband met het informatieve karakter van het Handelsregister voor de overheid zelf. Het Handelsregister leverde een 'Burgerlijke Stand' (W.J. Slagter) op van een groot deel van het bedrijfsleven.⁵⁴ De regering had tijdens de wereldoorlog zo'n register ernstig gemist, onder andere bij de uitvoering van verschillende distributiemaatregelen, prijscontroles en exportverboden. En ook bij de overheid leefde de vrees voor een plotselinge toestroom van al dan niet bonafide buitenlandse handelslieden na beëindiging van de oorlogshandelingen.⁵⁵

Een prettige bijkomstigheid van de Handelsregisterwet was voor de overheid bovendien dat de Kamers van Koophandel - als beherende instantie - door de inschrijfgelden en jaarlijkse bijdragen voor het register voortaan in staat waren zichzelf financieel te bedruipen.

51 GAR, KvK Rotterdam, inv.nr 117 48. Brief d.d. 3 maart 1905, van F.A. Wubbe, directeur 'Mutua Confidentia' Wijs Muller & Co. te Amsterdam, aan KvK Rotterdam.

52 GAR, KvK Rotterdam, inv.nr 117 48. Schrijven van Handelsinformatiebureau 'Mutua Confidentia' Wijs Muller & Co. aan de ministers van Binnenlandse Zaken, Financiën en Justitie (Amsterdam 1905).

53 GAR, KvK Rotterdam, inv.nr 117 48. Brief d.d. 3 maart 1905, van F.A. Wubbe, directeur 'Mutua Confidentia' Wijs Muller & Co. te Amsterdam, aan KvK Rotterdam.

54 Klomp, *Opkomst en ondergang van het handelsrecht*, 137.

55 B.W. Buenk, *De Kamers van Koophandel in de praktijk* (Deventer, 1991) 33; S.W. Versteegen, 'Tussen beleid en belang. Geschiedenis van de Kamers van Koophandel en Fabrieken in Nederland' in J.L.J.M. van Gerwen, J.J. Seegers en S.W. Versteegen, *Mercurius' erfenis. Een geschiedenis en bronnenoverzicht van de Kamers van Koophandel en Fabrieken in Nederland* (Amsterdam, 1990) 9-55, aldaar 25.

Inhoud van het Handelsregister

Hoewel de eerste Handelsregisterwet van juli 1918 dateert, werd de inwerkingtreding ervan uitgesteld tot na de doorvoering van de reorganisatie van het stelsel van Kamers van Koophandel – 15 maart 1921. De koppeling van de Handelsregisterwet aan de Wet op de Kamers van Koophandel en Fabrieken was noodzakelijk aangezien een landelijk Handelsregister alleen mogelijk was onder een stelsel van regionale Kamers die samen het gehele grondgebied van Nederland bestreken.⁵⁶ In de nieuwe wet werd het land verdeeld in 36 kamergebieden. De regering stelde deze geografische districten vast, waarbij ze streefde naar zo coherent mogelijke economische entiteiten.⁵⁷

Toen beide wetten in het voorjaar van 1921 van kracht werden, werd het voor het publiek mogelijk gegevens over de ingeschreven ondernemingen ('zaken') in te zien. De Handelsregisterwet onderscheidde zeven verschillende categorieën, te weten de Koopman, de Vennootschap onder Firma, de Vennootschap en Commandite, de Naamlooze Vennootschap, de Coöperatieve Vereniging, de Vereeniging 'erkend ingevolge de wet van 22 April 1855' en de Wederkerige Verzekerings- of Waarborgmaatschappij.

Het zou te ver voeren om per categorie alle te registreren gegevens te behandelen. De belangrijkste waren:

- naam, voornamen, woonplaats, nationaliteit, geboortedatum, -plaats en -land van de eigenaren, bestuurders en commissarissen
- naam van de firma waaronder de onderneming werd gedreven
- aard van het bedrijf
- adres van de onderneming
- de handtekening van zij die tekenbevoegd waren
- indien van toepassing, informatie over het aandelenkapitaal, participerende vennoten, dagtekening van de Staatscourant, waarin de acte van oprichting openbaar was gemaakt.

Aanvankelijk hoefde niet elke ondernemer zich in te schrijven. Onder andere kleine 'zaken' zoals de zogenaamde *vrije beroepen* waren vrijgesteld van de registratieplicht. In de loop der tijd is de groep 'uitgezonderden' beperkt tot ondernemingen waarin uitsluitend landbouw of visserij wordt uitgeoefend en die niet aan een rechtspersoon toebehoren, ondernemingen waarin 'uitsluitend straathandel in de vorm van venten' wordt uitgeoefend door de ondernemer of leden van zijn gezin

56 Wet op de Kamers van Koophandel en Fabrieken 1920 (Staatsblad 26 maart 1920, # 152).

57 Bijlagen Tweede Kamer (1918-1919) 358, Samenstelling, inrichting en bevoegdheid der Kamers van Koophandel en Fabrieken, nr 3, Memorie van Toelichting, 10-11; J.M.M.J. Clerx, *Ontwikkeling in taak en organisatie van de Kamers van Koophandel en Fabrieken* (Nijmegen, 1989) 10; H.A. Marcus, *De Kamers van Koophandel en Fabrieken in Nederland* (Amsterdam, 1927).

en ‘ondernemingen die toebehoren aan een krachtens publiekrecht ingesteld rechtspersoon’.⁵⁸

In een nog later stadium werden het Verenigingenregister en Stichtingenregister ook onder het beheer van de Kamers geplaatst. Het bestaande Stichtingenregister, in beheer bij Ministerie van Justitie, werd per 26 juli 1976 gedecentraliseerd en bij de Kamers ondergebracht. Hierdoor is langzamerhand praktisch het volledige bedrijfsleven geregistreerd geraakt.

De opzet was oorspronkelijk alleen om inlichtingen te kunnen geven omtrent de juridische structuur der onderneming, de aansprakelijkheid, de handelingsbevoegdheid en de vestigingsplaats(en) van de ondernemingen. In de loop van de jaren heeft de behoefte aan andersoortige gegevens voor een aantal aanpassingen van de wet gezorgd. Zo worden tegenwoordig bijvoorbeeld ook het e-mail adres en de internetsite van de inschrijvende onderneming geregistreerd.

Met de oprichting van de Stichting Databank Kamers van Koophandel en Fabrieken in 1970 maakte de overkoepelende Vereniging van Kamers van Koophandel en Fabrieken (VVK) een begin met de koppeling van de afzonderlijke regionale registers. Deze stichting beheerde namens de Kamers een intern, administratief bestand gebaseerd op gegevens uit het Handelsregister van de – toen - 35 Kamers van Koophandel. In 1980 is de Stichting omgezet in de NV Databank Kamers van Koophandel en Fabrieken.⁵⁹ Sinds 1997 is het mogelijk door middel van een ‘on line’ verbinding gegevens op te vragen.

Het bieden van rechtszekerheid is het primaire doel van het Handelsregister. Vanuit dit principe vervult het register binnen het transactieproces in het bijzonder een rol in de risicobeoordeling van kredietverlening. Voor de individuele ondernemer die een mogelijke transactie overweegt, biedt het register op het terrein van tekenbevoegdheid en eigendomsverhoudingen een aanknooppunt. Voor verdere informatie met betrekking tot wat tegenwoordig *credit risk management* heet, biedt het register weinig zekerheden. Voor fundamentele beoordeling van de kredietwaardigheid van een zakenrelatie dient de ondernemer zich tot meer gespecialiseerde instanties te wenden, zoals handelsinformatiebureaus voor het midden- & kleinbedrijf, *rating agencies* (Standard & Poor’s, Moody’s Investors Service, Fitch) en financiële analisten (op internet zeer overzichtelijk bijeengebracht door Bloomberg) voor de grotere ondernemingen.

58 Handelsregisterwet 1996 (Staatsblad 8 februari 1996, # 181) art.3, lid 2.

59 Buenk, *De Kamers van Koophandel*, 161.

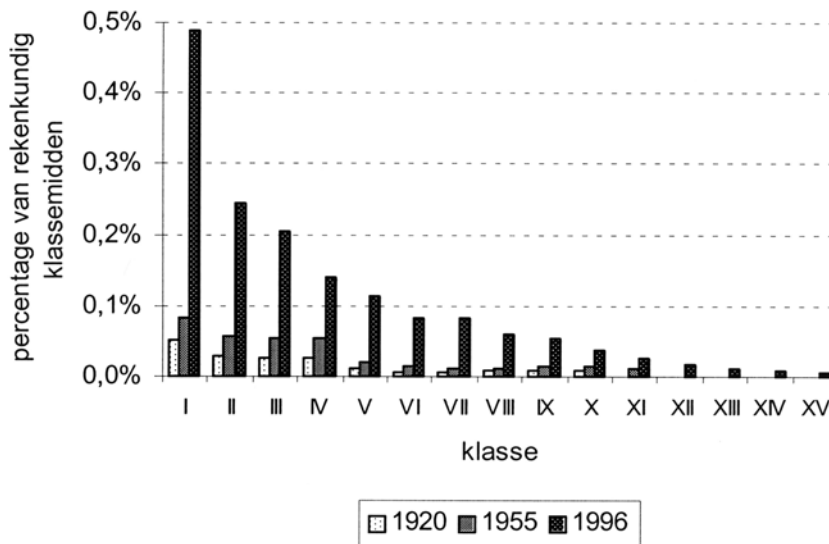
5. De kosten van het Handelsregister

In de vorige paragraaf kwamen het ontstaan, de functie en de ontwikkeling van het Handelsregister aan de orde. Nu zullen we pogen enig inzicht te geven in het gebruik en de kostenstructuur die hiermee gepaard ging.

Zoals al eerder werd opgemerkt, waren aan de - verplichte - inschrijving in het register kosten verbonden. Een eenmalige heffing in het eerste jaar van registratie, en vervolgens een jaarlijks terugkerende bijdrage. De inschrijvingsplichtigen werden ingedeeld naar klassen op basis van het in de onderneming gestoken kapitaal.

Om een indruk te krijgen van de betekenis van deze heffing is in grafiek 1 de jaarlijkse bijdrage uitgedrukt als percentage van het rekenkundig klassemidden.⁶⁰ Deze financiële druk per klasse is berekend voor een drietal ijkpunten, te weten

Grafiek 1. Bijdrage Handelsregister per bedrijfsklasse (1920, 1955 en 1996)

Bron: Staatsblad en Staatscourant

⁶⁰ $(\text{ondergrens klasse} + \text{bovengrens klasse}) / 2$. Per kapitaal-klasse gold een vast bedrag. Binnen een klasse kon de druk dus ook variëren. Hoe hoger een ondernemer in zijn categorie zat, des te lager werd de relatieve druk. In 1920 werd bijvoorbeeld voor de klasse II (met een kapitaal van f 10.000 tot f 25.000) een jaarlijkse bijdrage van f 5,- bepaald. Voor de ondergrens betekende dit een percentage van 0.05%, voor de bovengrens 0.02%. Voor het klassemidden (f 17.500) bedraagt dit percentage 0.03%.

het tarief zoals vastgesteld voor de eerste inschrijvers, de herziening van dit tarief in december 1954, en de tariefstelling aan de vooravond van de nieuwe Wet op de Kamers van Koophandel 1997. Hoewel de klasse-indeling in de loop der jaren enkele malen is gewijzigd, zijn uit de grafiek twee zaken af te leiden. Ten eerste is te zien dat de jaarlijkse bijdrage als percentage van het in de onderneming gestoken kapitaal in de loop der tijd is toegenomen. Daarnaast blijkt ook dat de kleinere bedrijven – links op de horizontale as - een relatief hogere jaarlijkse bijdrage voor hun inschrijving betalen dan de grotere ondernemingen – aan de rechterzijde van de grafiek.

Een beperkt deel van de sinds 1997 elektronisch opvraagbare gegevens is gratis opvraagbaar. Het merendeel van de data is alleen verkrijgbaar tegen bij wet vastgelegde tarieven.⁶¹ Geheel in lijn met de heersende visie van de overheid in de jaren negentig van de twintigste eeuw is het uitgangspunt van de tariefstructuur gebaseerd op het beginselen van kostendekking en ‘de gebruiker betaalt’. ‘Dit betekent dat kosten van producten en diensten zoveel mogelijk worden doorberekend aan de individuele gebruiker.’⁶² De toepassing van het profijtbeginsel leidde overigens op nog een belangrijk punt een breuk met het verleden. Met de inwerkingtreding per 1 oktober 1997 van de nieuwe Handelsregisterwet 1996 is het inzien van papieren dossiers ‘ten kantore van een Kamer’ niet langer gratis. Voortaan gold hiervoor een vaste heffing per opgevraagd dossier, te weten tien gulden.⁶³

De directe kosten voor de verschillende producten hebben in de loop van de geschiedenis van het Handelsregister een stijging laten zien. In de grafieken 2, 3 en 4 is het historische prijsverloop voor de belangrijkste diensten in kaart gebracht.⁶⁴ Voor zowel afschrift en fotokopie, uittreksel als schriftelijke mededeling geldt dat pas tegen het einde van de jaren zestig een duidelijke prijsverhoging werd doorgevoerd, na een veertigtal jaren van praktisch constant gebleven tarieven.

Hoewel deze figuren een goed inzicht geven in de nominale prijzen, zijn ze minder goed bruikbaar voor een mogelijk antwoord op de vraag of de transactiekosten gedurende de twintigste eeuw zijn gedaald dan wel gestegen. Om tot een uitspraak hierover te komen, dienen de prijzen eerst te worden gecorrigeerd voor inflatie. Het resultaat hiervan is te zien in de grafieken 5, 6 en 7.⁶⁵

61 Schrijven d.d. 1 februari 2001, minister Jorritsma van Economische Zaken aan de Vaste Commissie voor Economische Zaken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

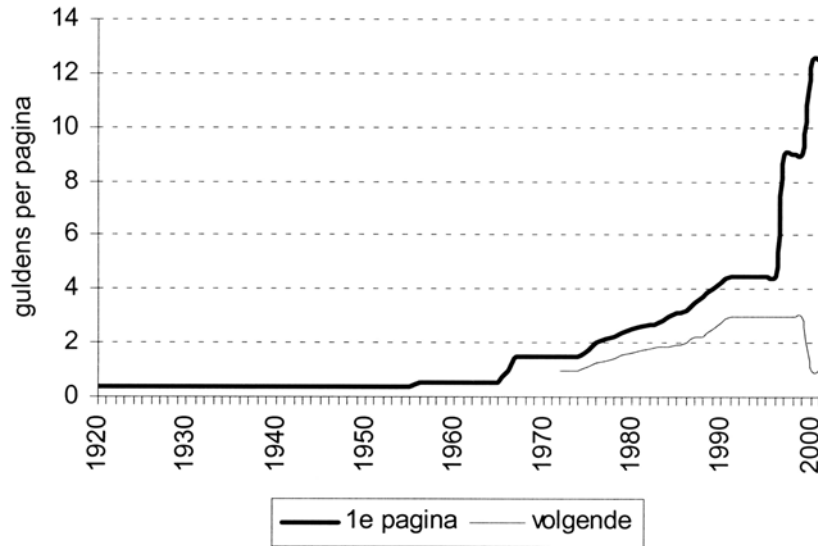
62 Ministerie van Economische Zaken, *De Nederlandse Kamers van Koophandel en Fabrieken in de praktijk* (Den Haag, 1993) 4-5; Bijlagen Tweede Kamer (1996-1997) 25029, Regels omtrent de Kamers van Koophandel en Fabrieken, nr 3, Memorie van Toelichting, 9.

63 Handelsregisterbesluit 1996 (18 september 1997, Stb. 417), art. 36a.

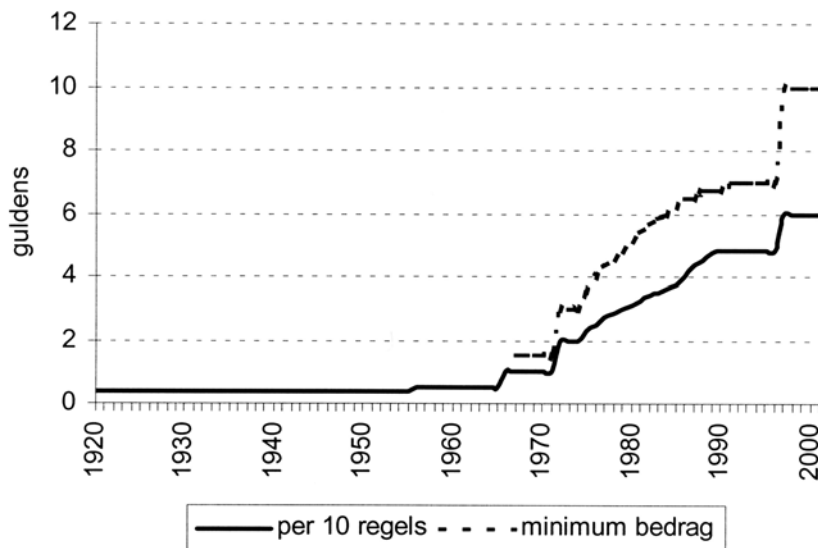
64 Op basis van de publicaties in het *Staatsblad* en de *Staatscourant*.

65 Teruggerekend naar guldens uit 1920, op basis van CBS prijsindex.

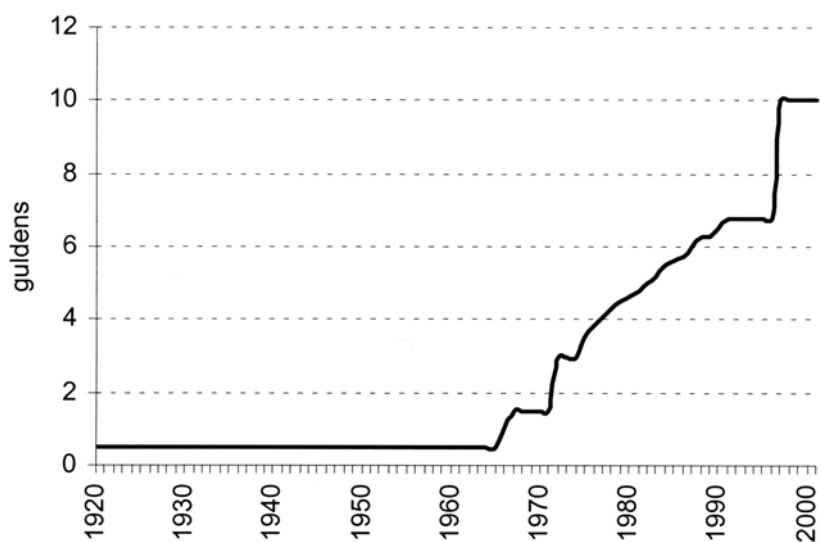
Grafiek 2. *Kosten afschrift en fotokopie (1920-2000) (guldens)*

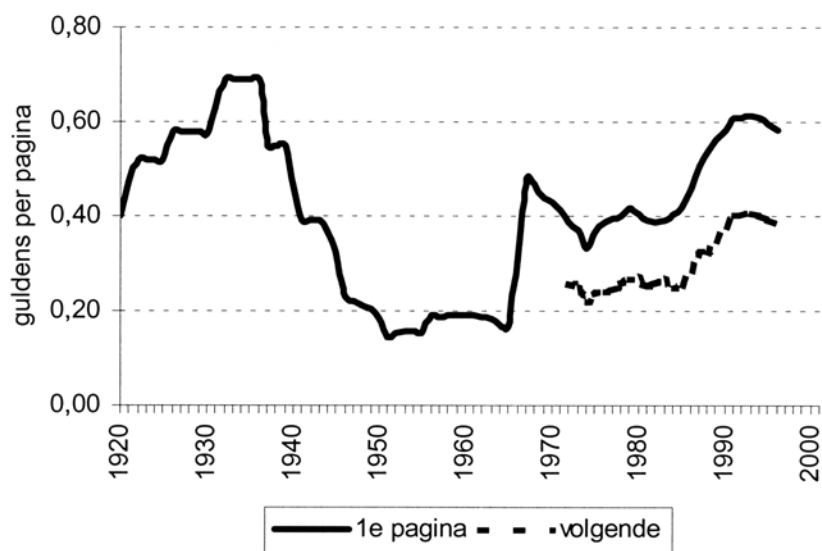
Grafiek 3. *Kosten uittreksel (1920-2000) (guldens)*

Bron: Staatsblad en Staatscourant

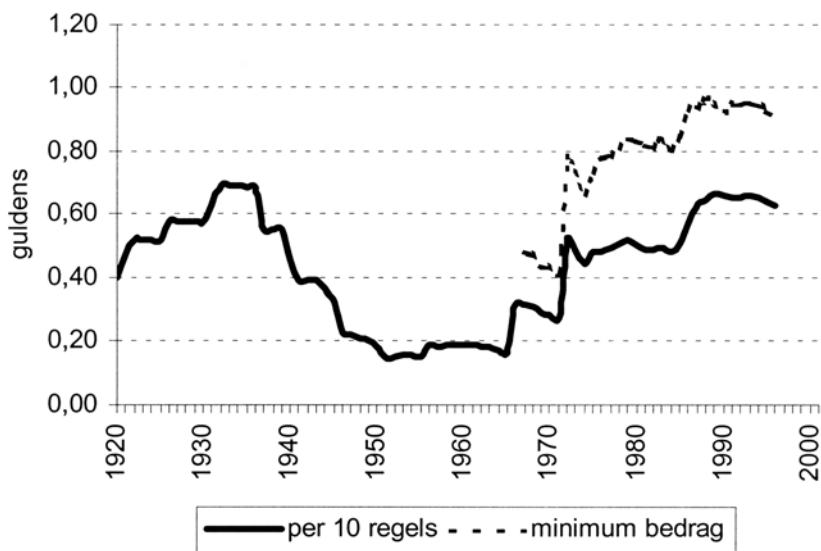
Grafiek 4. *Kosten schriftelijke mededeling (1920-2000) (guldens)*

Bron: Staatsblad en Staatscourant

Grafiek 5. *Gecorrigeerde kosten afschrift en fotokopie (1920-2000) (guldens)*

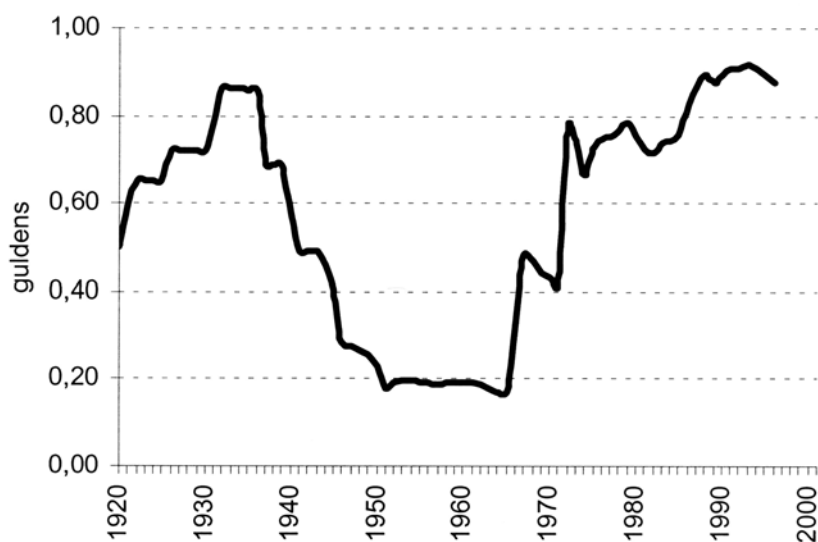
Bron: Staatsblad en Staatscourant

Grafiek 6. *Gecorrigeerde kosten uittreksel (1920-2000) (guldens)*

Bron: Staatsblad en Staatscourant

Grafiek 7. *Gecorrigeerde kosten mededeling (1920-2000) (guldens)*

Bron: Staatsblad en Staatscourant

Voor alle producten is globaal dezelfde ontwikkeling waar te nemen. Gedurende de periode 1920-1940 stegen de transactiekosten voor gegevens uit het Handelsregister sterk, om pas weer na 1940 gestaag te dalen. Rond 1965 werd een eerste rigoureuze prijsverhoging doorgevoerd opdat de Kamers van Koophandel niet in budgettaire problemen zouden geraken. Omstreeks 1970 werd een tweede inhaal-slag gemaakt. Vanaf 1975 tot 1991 werden de tarieven voor de hierboven beschouwde diensten bijna jaarlijks verhoogd met gemiddeld circa 20 cent.

De verhoging van de tarieven - alsook de aanpassing van de verplichte jaarlijkse bijdrage - was een gevolg van de 'geldontwaarding'. De inflatiecorrecties op de lonen werkten ook door in de kostprijs van de producten der Kamers. De personeelslasten bedroegen circa 75 procent van de bestedingen van deze instellingen, zodat een stijging van de jaarlijkse bijdrage voor het Handelsregister - de belangrijkste bron van inkomsten voor de Kamers - onvermijdelijk was, aldus de regering. De Kamers was het, indien ze geen kans zagen een sluitende begroting op te stellen, al eerder bij wijze van uitzondering toegestaan een hoger bedrag dan de wettelijke maxima te heffen.⁶⁶

Vergelijkt men nu het prijsniveau van 1920 met de periode aan de vooravond van de nieuwe Wet op de Kamers van Koophandel 1997, dan moet geconcludeerd worden dat zowel de transactiekosten in het geval van afschriften - later vervangen door fotokopieën - als ook voor uittreksels en schriftelijke mededelingen - teruggererekend naar guldens van 1920 - in de laatste decennia van de twintigste eeuw hoger zijn dan ten tijde van de instelling van het Handelsregister.

Het gebruik van het Handelsregister

In de voorgaande paragraaf zijn de directe en indirecte kosten met betrekking tot het Handelsregister behandeld. Nu is het de moeite waard eens te kijken naar het feitelijke gebruik van de informatie in het register. Hierbij wordt de aandacht gericht op de zogenaamde marktpartijen, niet op de nationale overheid en andere beleidsmakers.

Het interbellum gedurende de twintigste eeuw leent zich goed voor een dergelijke beschouwing. Niet alleen beschikken we over een aantal bruikbare bronnen uit die periode, maar bovendien is deze periode vanuit economisch oogpunt interessant. De crisisjaren en de daarmee gepaard gaande golf van faillissementen gaven alle aanleiding aan kredietverleners om actuele en betrouwbare informatie over hun - eventuele - debiteuren in te winnen.

Begin 1924 richtte minister P.J.M. Aalberse (1871-1948) van Arbeid, Handel & Nijverheid zich tot de Kamers van Koophandel. Hij achtte de tijd gekomen om eens dieper in te gaan op de vraag of, en zo ja in welke mate, de 'op handel en nijverheid drukkende lasten' dienden te worden verlaagd.⁶⁷ Het verzoek tot eva-

⁶⁶ Archief KvK Den Haag, Notulen openbare vergadering 28 november 1972; Nota van Toelichting KB 12 november 1974, Stb. 695.

luatie van het Handelsregister mag prematuur worden genoemd. De Handelsregisterwet was pas sinds maart 1921 officieel in werking en veel Kamers waren nog druk doende bedrijven in te schrijven. De ervaringen in de achterliggende jaren waren ondanks de relatieve onbekendheid van de gegevensbank evenwel al positief, zo waren de Kamers van mening. In Haarlem waren bijvoorbeeld in het voorgaande jaar 2.651 mondelinge en 812 schriftelijke inlichtingen verstrekt, naast 861 legalisaties van handtekeningen. Dit betekende een procentuele toename ten opzichte van 1922 – het eerste volledige kalenderjaar van het Handelsregister – van respectievelijk 68, 320 en 228.⁶⁸ De Groninger Kamer verwoordde de lichte irritatie van veel zuster-Kamers in een schrijven aan de minister. Het Handelsregister zou in haar ogen in de toekomst zeer aan betekenis winnen, en het secretariaat van de Kamer ongetwijfeld uitgroeien tot een vraagbaak waar allerlei inlichtingen konden worden ingewonnen. ‘Voor deze ontwikkeling is evenwel tijd nodig en het zou absurd zijn, thans reeds nu de Kamers nog kort hebben bestaan, over te gaan tot vermindering der inkomsten en op deze wijze den weg tot ontwikkeling af te snijden’.⁶⁹ Juist het groeiende succes van het Handelsregister zou in de toekomst meer werk – en dus meer kosten – voor de Kamers met zich meebrengen.

Toch was er in ondernemerskringen ook kritiek te horen op het nieuwe instituut. Er werd door sommigen zelfs aangedrongen op de opheffing van het Handelsregister, juist door de ondernemingen die hoge inschrijvingskosten behoorden te betalen. In april 1930 liet dagblad *De Telegraaf* zowel een pleitbezorger als een felle tegenstander aan het woord. De secretaris van de grootste Kamer – Amsterdam – wees op de circa 1.000 inlichtingen die dagelijks door de gezamenlijke Kamers werden verstrekt op basis van het register. Wel werd uit het interview duidelijk waar de schoen wrong. ‘Slechts wie iets over een ander te weten wil komen waardeert het bestaan van het Handelsregister: ik denk hierbij allereerst aan bankinstellingen, advocaten, deurwaarders e.d., die regelmatig aankloppen, hetgeen particulieren slechts nu en dan doen’.⁷⁰

Zijn tegenpool was de notaris L.A. Micheels. Hij beriep zich in dezelfde krant op het feit dat hij al voor de totstandkoming van de wet had gewaarschuwd tegen het in het leven roepen van deze ‘oorlogsbaby’. Naar zijn mening was het register veel te duur en waren er goedkopere opties zoals kosteloze inschrijving ter griffie

67 ARA 3.17.17.04, KvK Rotterdam, inv.nr 3003. Schrijven d.d. 24 februari 1924, minister P.J.M. Aalberse van Arbeid, Handel & Nijverheid aan de Kamers van Koophandel.

68 ARA 3.17.17.04, KvK Rotterdam. Schrijven d.d. 1 juli 1924, KvK Haarlem aan minister van Arbeid, Nijverheid & Handel.

69 ARA 3.17.17.04, KvK Rotterdam. Schrijven d.d. 20 juni 1924, KvK Groningen aan minister van Arbeid, Nijverheid & Handel.

70 “‘Het Handelsregister een nuttig instituut’”. Niet populair maar onmisbaar’, *De Telegraaf* (11 april 1930); ‘Wat doen de Kamers van Koophandel? Van groot belang voor het bedrijfsleven’, *De Telegraaf* (12 april 1930).

of bekendmaking via advertenties in dagbladen. Waar alles in zijn ogen om draaide – de kredietwaardigheid – gaf het Handelsregister juist géén inlichtingen.⁷¹

Wat hiervoor al tussen de regels door te lezen was, werd door een onderzoek van de Kamer Rotterdam duidelijk. In de loop van 1933 verscheen het rapport *Handelsregister en Middenstand* van de hand van secretaris H.J.D. van Lier. Deze had zich grondig verdiept in het gebruik van het register en kwam tot twee belangrijke bevindingen. Ten eerste had het merendeel van de gevraagde inlichtingen betrekking op het kleinbedrijf met een eigen kapitaal tot 50.000 gulden – voor de onderzochte periode circa 65 procent. Ten tweede werd de meerderheid van de inlichtingen opgevraagd door informatiebureaus, advocaten, deurwaarders, notarissen en *zaakwaarnemers*. ‘Wel komen ook de belanghebbenden zelf rechtstreeks informatie vragen, maar het grootste aantal inlichtingen komt niet voor hun rekening’.⁷² De wrevel in de handelskringen omtrent het Handelsregister werd hierdoor wel duidelijk. De inschrijvingsplichtigen betaalden voor een register dat in feite in de meeste gevallen door derden werd gebruikt.

Zij die indertijd het Handelsregister tot stand wilden zien komen vanuit het oogpunt van grotere zekerheid en betrouwbaarheid in de naoorlogse Nederlandse economie werd ook een illusie ontnomen. ‘Mogelijk heeft het handelsregister in dit opzicht nut gehad, dat het belangrijk is geweest, schijnt met recht te mogen worden betwijfeld.’ Het Handelsregister deed niets anders dan de feitelijke toestand vastleggen. Maar ‘een oplichterszaak blijft een oplichterszaak, ook al is zij in het handelsregister ingeschreven’.⁷³

De grootverbruikers van het register kwamen juist uit de hoek die door velen van tevoren was gezien als de grote verliezer: de particuliere informatiebureaus. Van Lier richtte zijn pijlen met name op het zojuist verschenen proefschrift van J.C. Mollerus – de secretaris van de Kamer Haarlem – die suggereerde dat het Handelsregister wellicht zou kunnen uitgroeien tot een handelsregister-informatiebureau, en daarmee een geduchte concurrent werd voor de bestaande informatiebureaus.⁷⁴ Het werk van deze bedrijven bestond namelijk voor een groot deel uit het vellen van oordelen en het geven van waarderingen. De overheid mocht zich zeker niet op dit terrein begeven en zou daar trouwens ook niet goed in zijn, aldus Van Lier.⁷⁵

De Rotterdamse Kamer had een achttal informatiebureaus benaderd om hun gebruik van het Handelsregister toe te lichten. Zonder uitzondering maakten ze

71 ‘Handelsregister in ons land onnoodig’, *De Telegraaf* (12 april 1930).

72 H.J.D. van Lier, *Handelsregister en Middenstand* (Den Haag, 1933) 15-16, 22.

73 Van Lier, *Handelsregister*, 16-17.

74 J.C. Mollerus, *Officieele vertegenwoordiging van landbouw, nijverheid en handel* (Wageningen, 1933).

75 Van Lier, *Handelsregister*, 18, 24-25.

veel gebruik van het register. Hoewel het per bureau natuurlijk afhankelijk was van de klantenkring, betrof het grootste deel van hun onderzoek winkeliers en kleine bedrijven. De meeste schreven de Kamer van Koophandel dat de informatie in het register dikwijls de basis vormde voor hun rapporten. In het bijzonder de naam van de eigenaren en vennoten was een belangrijk gegeven, met het oog op het aanhangig maken van vorderingen bij de rechtbank. Daarnaast hadden huwelijkse voorwaarden hun bijzonder interesse. K. Droog's Bureau voor Rechtszaken liet weten dat dit '...als regel een waarschuwing is dat men bij executie van vonnissen de kans loopt alles eigendom van de echtgenoot van den koopman te vinden'.⁷⁶ Verder was het Handelsregister de plaats voor verificatie van handtekeningen onder contracten, brieven, en dergelijke. Met het oog op de aansprakelijkheid werd ook de datum van wijzigingen in handelszaken genoemd. Ten aanzien van de 'financiële toestand en moraliteit van kooplieden' schoot het Handelsregister echter tekort. Hiervoor was men aangewezen op onderzoek langs andere wegen, zoals K. Droog het noemde. Anderzijds, '...uit het feit dat een handelszaak NIET ingeschreven is, trekt men van zelf de conclusie dat de zaak, waarom het gaat, van geen beteekenis is.'

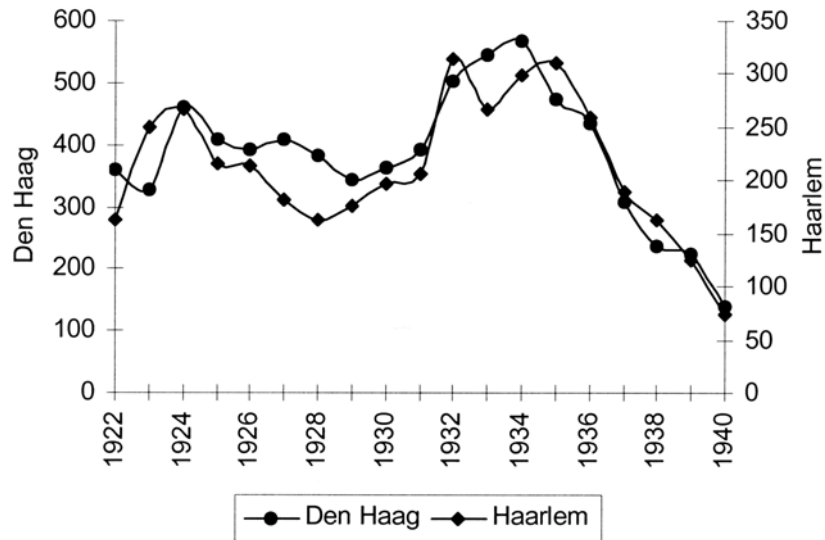
Directeur J. van Iperen van de Rotterdamse vestiging van het Amerikaanse R.G. Dun & Company liet weten dat de zaken - in vergelijking met betere tijden - niet erg meezaten.⁷⁷ Deze opmerking is niet verbazingwekkend. Op het moment van de enquête beleefde Nederland juist het dieptepunt van een economische crisis. Dit is ook duidelijk te zien aan de hand van het aantal faillissementen, zoals in de Kamergebieden van Haarlem en Den Haag (Grafiek 8).⁷⁸ Het gevolg van deze economisch moeilijke tijden was dat men over het algemeen huiverig was om voor vorderingen beneden de dertig gulden het risico te lopen de proces- en executiekosten voor eigen rekening te krijgen. 'Thans laten vele middenstanders vorderingen variërende van f 26,- tot f 40,- rusten omdat de kosten alleen om de vordering bij den kantonrechter aanhangig te maken reeds f 15,- bedragen (dagvaarding ca. f 7,50, griffierecht f 7,50)' zo rekende Droog de Kamer voor.

De klachten over de kosten beperkten zich overigens niet alleen tot de jaarlijkse bijdrage. Tijdens een vergadering van de Vereniging van Secretarissen van de Kamers van Koophandel en Fabrieken in Nederland kwam een klacht ter sprake naar aanleiding van leges die werden geheven op de legalisatie van handtekeningen. In Den Haag rekende men hiervoor vijftig cent per document, terwijl deze dienst in Amsterdam, Rotterdam en Groningen gratis werd verleend. Naar aanlei-

76 ARA 3.17.17.04, inv.nr 1434. Brief d.d. 18 mei 1933, K. Droog's Bureau voor Rechtszaken (Rotterdam) aan KvK Rotterdam.

77 ARA 3.17.17.04, inv.nr 1434. Brief d.d. 15 mei 1933, R.G. Dun & Company (Rotterdam) aan KvK Rotterdam. Deze onderneming is een van de voorlopers van het gerenommeerde wereldwijd opererende informatiebureau Dun & Bradstreet.

78 Data op basis van jaarverslagen KvK.

Grafiek 8. *Faillissement in het Interbellum (Den Haag en Haarlem) (1922-1944)*

Bron: Jaarverslagen Kamers van Koophandel Den Haag en Haarlem

ding van deze klacht besloot de vereniging een onderzoek in te stellen naar de verschillen in leges voor de diensten op grond van het beheer van het Handelsregister.⁷⁹ Uit het rapport (1939) bleek dat de kosten zeer uiteenliepen hetgeen de klachten over de willekeur der Kamers wel enigszins verklaart.⁸⁰

7. Conclusies

Drie vragen stonden hier centraal. Kunnen we transactiekosten meten? Laat onze casus zien dat de transactiekosten in de loop der tijd zijn gedaald, zoals de theorie

79 ARA 3.17.13.05, KvK Den Haag, inv.nr 516. Uittreksel notulen vergadering d.d. 9 juli 1938, Vereniging van Secretarissen; Vereniging van Secretarissen van de Kamers van Koophandel en Fabrieken in Nederland, *Rapport der Commissie inzake de heffing van leges door de Kamers van Koophandel en Fabrieken in Nederland* (maart 1939).

80 Zo liepen de kosten die in rekening werden gebracht voor legalisaties en certificaten van oorsprong, uiteen van f 0,10 tot f 1,- per document, terwijl 6 van de 36 Kamers deze handelingen gratis verrichtten. Afschriften en uittreksels van inschrijvingen, statuten, reglementen, balansen, winst- & verliesrekeningen, etc. varieerden van f 0,10 tot f 0,50. Het verstrekken van adressen kon uiteenlopen van 0,5 cent tot een stuiver, terwijl een kwart van de Kamers hiervoor niets rekende.

voorspelt? Hoe bruikbaar is transactiekostentheorie voor economisch-historici en bedrijfshistorici?

In ons onderzoek hebben we transactiekosten gedefinieerd als informatiekosten, omdat, zo hebben we betoogd, uiteindelijk elke transactie draait om informatie verzamelen en controleren. Het operationaliseren van de theorie (hier: informatiekosten) levert nog heel veel problemen op. De problemen hebben vooral te maken met het onbekend blijven van bepaalde kosten. Ten eerste zijn er de mogelijke alternatieven, waarvan de prijzen in ons onderzoek goeddeels buiten beschouwing zijn gebleven. Wil men een volledig beeld krijgen dan dienen de kosten voor informatie uit bijvoorbeeld kranten, tijdschriften en beursberichten te worden meegenomen. Hetzelfde geldt voor lidmaatschappen van ondernemersverenigingen en sociëteiten, de kosten van onderzoek door handelsinformatiebureaus, kosten van telefoongebruik, accountants, etc.⁸¹

Daarnaast zijn de tijdsbesteding en opportuiniteitskosten van de ondernemer een grote onbekende. Bovendien heeft 'informatie' zoveel verschillende facetten dat er tal van aannames moeten worden gemaakt voordat men toekomt aan het feitelijk meten. Dit alles legt beperkingen op aan de resultaten van ons onderzoek. Feitelijk kan men zeggen dat wij, uitgaande van onze aannames, een deel van de totale transactiekosten hebben berekend: het gebruik van het Handelsregister. Daarnaast zullen er nog vele andere kosten zijn die onder de transactiekosten vallen. Die hebben wij niet zichtbaar gemaakt. We weten niet hoe groot het aandeel is van deze kosten in de totale transactiekosten. Op dit moment zien wij nog niet hoe men die kosten kan berekenen omdat ze per ondernemer en per geval zullen verschillen. Bovendien zal dan eerst een methode moeten worden gevonden om transactiekosten duidelijk te onderscheiden van productiekosten.

Uit de voorliggende casus is, met hoeveel onzekerheden dan ook omgeven, gebleken dat de kosten voor de ondernemer van het gebruik van het Handelsregister voor de onderzochte periode niet zijn gedaald. Weliswaar kan men een daling vaststellen voor bepaalde transacties (een uittreksel, een inzage), maar de totale kosten zijn gestegen. Juist de groep bedrijven voor wie het register met name was bedoeld en op het oog ook het meeste van zou kunnen profiteren, het midden- en kleinbedrijf, is steeds meer gaan betalen.

Opmerkelijk is bovendien dat de ondernemers via de verplichte jaarlijkse bijdrage betalen voor informatie die zoals uit ons onderzoek naar voren komt, voornamelijk aan derden wordt verstrekt over hun eigen onderneming. Met de invoering van de nieuwe wet op basis van het principe 'de gebruiker betaalt' zal zodoende meer recht worden gedaan aan de werkelijkheid.

81 G. Wobbe-Sahm, *Die Auskunft. Analyse ihrer volkswirtschaftlichen Bedingungen, betriebswirtschaftlichen Erscheinungsformen und Aktivitäten in der Bundesrepublik Deutschland* (Göttingen, 1982) 4.

Het Handelsregister is een duidelijk voorbeeld van de toegenomen formalisering en bureaucrativering van het ondernemingsklimaat gedurende de twintigste eeuw. De commissie-Slechte hield de overheid een spiegel voor, of zoals staatssecretaris G. Ybema het in december 1999 typeerde: ‘Gemiddeld bent U als ondernemer per week elf uur kwijt met papieren rompslomp.’ Een bedrijf met tien werknemers dat al zijn administratieve lasten uitbesteedde, was daaraan circa tienduizend gulden per jaar kwijt.⁸² Hieruit blijkt de keerzijde van de medaille. Enerzijds zijn er weliswaar tal van gegevens beschikbaar voor ondernemers, maar anderzijds heeft de verplichting tot registratie van deze data tot gevolg dat er extra kosten moeten worden gemaakt – boven op de wettelijk vastgelegde inschrijvingskosten en de jaarlijks terugkerende bijdrage. Wij zijn daarom van mening dat het zeer aannemelijk is dat de totale transactiekosten, inclusief het deel dat wij niet hebben kunnen berekenen, eerder gestegen dan gedaald zullen zijn.

Een instituut als het Handelsregister past binnen de ontwikkelingen in de richting van de *efficiënte-markt hypothese* waarbij alle informatie efficiënt gebruikt wordt. Dit behoort tot uitdrukking te komen in de daling van de prijzen. Daarnaast heeft de intensivering van het informatieverkeer voor de individuele ondernemer (als gevolg van een onpersoonlijkere markt, toegenomen bureaucratische verplichtingen, globalisering) in de loop van de twintigste eeuw echter voor veel ondernemingen geleid tot een *per saldo* stijging van de transactiekosten. Onze casus bevestigt tot op zekere hoogte de bevindingen van North en Davis en De Vor, ook al gebruiken zij een geheel andere definitie en operationalisering. Waar het de gegevens uit het Handelsregister betreft, zijn de transactiekosten voor ondernemers in de loop van de twintigste eeuw eerder gestegen dan gedaald. Dit laat overigens onverlet dat het instituut als zodanig voorzag in een duidelijke marktbehoefte naar bepaalde gegevens die onzekerheden bij een transactie konden verminderen, of zelfs wegnemen.

Daarmee komen we op onze laatste vraag - de bruikbaarheid van de theorie. Bij een beperkte analyse, zoals een momentopname, kan de theorie bruikbaar zijn. Houdt men echter rekening met meerdere elementen, zoals een tijdsdimensie en niet-economische aspecten, dan blijkt de werkelijkheid al direct veel complexer te zijn. Het gebruik van de theorie bij een historische analyse levert daarom meestal andere resultaten op dan bij een zuiver economisch onderzoek. Het is misschien niet verwonderlijk dat een onderzoeker als Douglass North, die uitgaat van de Nieuwe Institutionele Economie, tot tegengestelde conclusies komt dan veel ‘mainstream’ economen. North betreft in zijn analyse namelijk verschillende in-

82 Speech d.d. 13 december 1999, van staatssecretaris G. Ybema van Economische Zaken tijdens een ondernemers bijeenkomst te Gennep. De Commissie Administratieve Lasten - zoals de officiële naam luidde – was ingesteld ter voorbereiding van een nieuwe, structurele aanpak van de administratieve lastenproblematiek. Het eindrapport verscheen op 25 november 1999, onder de titel *Regels zonder overlast*.

stituties – niet alleen op economisch maar ook op politiek, technisch, sociaal en cultureel gebied. Op zijn definitie en operationalisering kan men kritiek hebben, net als op onze werkwijze natuurlijk, maar zolang er niet meer empirisch onderzoek is gedaan door historici naar transactiekosten kan men het wel gebruiken. Al was het alleen maar als aanzet voor verder onderzoek.